

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ROMANISTIKU

ZAVRŠNI RAD

**METODOLOGIJA I SPECIFIČNOSTI KRITIČKIH IZDANJA
SREDNOVJEKOVNIH RUKOPISA**

Mentor: Prof. dr. Alma Sokolija

Student: Dženana Zrnica

Mart, 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF ROMANCE LANGUAGES AND LITERATURES

FINAL PAPER
**METHODOLOGY AND SPECIFICS OF CRITIC EDITIONS OF MEDIEVAL
MANUSCRIPTS**

Mentor: Prof. dr. Alma Sokolija

Student: Dženana Zrnčić

March, 2024

SAŽETAK

Problemi koje nosi izdanje srednjovjekovnih tekstova svih vrsta, pokrivaju širok spektar pitanja, od zašto do kako, gdje namjeravamo intervenirati samo na najskromniji način, šta konkretno učiniti, ili barem kako analizirati poteškoće i moguće izbore kada se želi započeti izdanje. Postoje različiti tipovi i metode izdanja (Karl Layhmann i rođenje kritičke metode, Joseph Bedierova metoda). Koji je dio originalnosti u kritičkom radu filologa i u realizaciji izdanja srednjovjekovnog teksta? Postoji skup pitanja koja se postavljaju izdavaču srednjovjekovnog književnog teksta, etape tekstualne kritike (recension, collation, établissement du stemma du texte et de l'aparat); identifikacija i predstavljanje izvora, izrada indeksa i pojmovnika. Izrada krizičkog izdanja teksta podrazumijeva korištenje metoda tekstualne kritike. Pristupa se upoređivanju različitih dokumenata, varijanti jednog, originalnog teksta, a uočene razlike nazivaju se varijantama čitanja, ili jednostavno različitim čitanjem (*varia lectio*). Zadatak tekstualne kritike bi, dakle, bio da prođe kroz sve varijante, uspostavljaajući kritički tekst ili kritičko izdanje, koje je namijenjeno približavanju originalu. Primjenit će se deskriptivna i komparativna metoda istraživanja.

Ključne riječi: kritička izdanja, Karl Layhmann, Joseph Bedier, filologija.

ABSTRACT

The problems involved in the edition of medieval texts of all kinds cover a wide range of questions, from why to how, where we intend to intervene only in the most modest way, what to do exactly, or at least how to analyze the difficulties and possible choices when one wants to start an edition. There are different types and methods of publication (Karl Laymann and the birth of the critical method, Joseph Bedier's method). What is the originality in the critical work of philologists and in the realization of the edition of the medieval text? There is a set of questions that are asked of the publisher of a medieval literary text, the stages of textual criticism (recension, collation, établissement du stemma du texte et de l'apparat); identification and presentation of sources, creation of index and glossary. Creating a critical edition of the text implies the use of methods of textual criticism. One approaches the comparison of different documents, variants of one, original text, and the observed differences are called variant readings, or simply different readings (*varia lectio*). The task of textual criticism, therefore, would be to go through all the variants, establishing a critical text or a critical edition, which is intended to approach the original. Descriptive and comparative research methods will be used.

Keywords: critic editions, Karl Laymann, Joseph Bedier, philology.

Uvod

Pitanje prenošenja rukopisa i tekstova, kao i razvoj kritičkih izdanja, se pojavilo veoma rano u književnoj historiji. Od antike, naučnici koji su poput gramatičara Zenodota (Bourgain, Vieillard, 2002:15) željeli da prenose djelo usmenim putem, pitali su se koji je najbolji način da se očuva originalna verzija. Veoma dugo kritičko uređivanje je bilo empirijsko, tek u XIX vijeku, zahvaljujući rađanju filologije, kritička izdanja dobijaju ustanovljene i priznate metode. Promišljanje o kritičkim izdanjima u ovom radu posebno će se fokusirati na srednjovjekovne rukopise. Naime, srednji vijek trajao je od kraja 5. do kraja 15. vijeka i u tom predugom periodu razvio se veliki broj rukopisa. Pojavili su se različiti stilovi pisanja čije je postojanje bilo uslovljeno modifikacijama i razvojem filološke ili tekstualne metode. Od ranog srednjeg vijeka (5.-6.vijeka), preko klasičnog srednjeg vijeka (11.-13.vijeka) do kasnog srednjeg vijeka (14.-15.vijeka) ostao je veliki broj rukopisa, a oni predstavljaju predmet proučavanja u ovom radu

Srednjovjekovni rukopisi su, prije svega, knjige koje sadrže jedno ili više djela. Bilo koji rukopis, koji je proizveden u zanatskim uslovima, korišćenjem rijetkih i skupih materijala, jeste vrijedan dokument. Za razliku od štampane knjige, svaki rukopis je jedinstveni dokument, čije historijsko svjedočanstvo trpi intervencije i kopije sukcesivno, što kritičari koji se bave kritičkim izdanjima moraju sve da primjete i da zabilježe. U srednjovjekovnoj dugoj tradiciji postojale su heterogene uređivačke prakse. Srednjovjekovni tekstovi su u do svog konačnog oblika podvrgnuti jednom ili više puta uređivačkom radu koji nužno mijenja njihovu prirodu i recepciju.

Danas je internet jedan od glavnih transformacija srednjovjekovnih tekstova, dok su izazovi uređivačke revolucije još veći. Srednjovjekovni rukopisi i kritička izdanja su upravo tema ovog rada kojom ćemo pokušati da rasvijetlimo specifičnosti i izazove kojim su suočeni uređivači. Pokušaćemo da utvrdimo koje metode su se koristile i koje se koriste danas u uređivačkoj praksi, koje su specifičnosti uređivačkog posla srednjovjekovnih tekstova, a prije toga daćemo jedan kraći osvrt na razvoj jezika i historijske prilike. Postoje dva paralelna oblika kritičkih izdanja: *tradicionalno*, štampano na papiru i *digitalno*, objavljeno na internetu. Štampana izdanja se i dalje pojavljuju u izdavačkim kućama, dok se istovremeno sve više objavljuju akademska izdanja u digitalnom obliku. Ono što im je zajedničko, to je da oba oblika teže ka istom cilju, a to je učiniti izvorni tekst dostupnim savremenom čitaocu.

Djela, nasljeđena iz prošlosti, danas se čuvaju u muzejima, bibliotekama i arhivama, te imaju neprocenljivu historijsku vrijednost. Priče i misli zabilježene rukopisima pisara, u njima govore o prošlim događajima, a kroz njih su uklesani komentari pisara i hroničara u želji da opišu svoje vrijeme. Danas, uzimajući ta djela, suočeni smo sa našom prošlošću i njihovom sadašnjošću, aktom koji može osporiti poznavanje historije. Umjetnički kvalitet ovih djela o nasljeđu ne zavisi od njihovog sadržaja samo, već od pretrpljenih procesa modifikacije i adaptacije u borbi za opstanak. Različite minijature, raspored teksta, ukrštanje teksta, veličine teksta govore o prevaziđenim tradicionalnim metodama pisanja, što je odraz srednjovjekovnog pisanja, o čemu ćemo govoriti u nastavku.

Zbog lakše čitljivosti, naš rad smo podijelili na dvije tematske cjeline: Historijski okvir i Krićka izdanja.

Prva tematska cjelina baviće se specifićnostima jezika u srednjem vijeku i nastojaće da odgovori na pitanje kako je upšte nastao francuski jezik i koje su okolnosti dovele do njegovog razvoja. Govorićemo o ortografiji, akcentima, ortografskim znacima, imenskom sistemu, redu riječi, članu, glagolskim promjenama kako bismo približili historijski razvoj francuskog jezika, s akcentom na srednji vijek.

Druga tematska cjelina baviće se najprije razvojem knjige i pretećama savremene knjige. Pokušaćemo da pronađemo odgovore na pitanja koje su preteće knjige, kako, gdje i kada su se razvile, kao i njihove karakteristike. Zatim, govorićemo u nastavku o kritićkim izdanjima, metodologiji, uređivaćkom poslu i specifićnostima kritićkih izdanja sa ciljem da ustanovimo koje sve promjene trpi srednjovjekovni tekst da bi dobio svoju konaćnu uređenu formu. To znaći da ćemo se baviti konkrećnim primjerima modifikacija latinskog, oksitanskog i starofrancuskog jezika. Potom, ovaj dio ćemo upotpuniti presjekom digitalnih kritićkih izdanja.

I. HISTORIJSKI OKVIR

I.1. Specifičnosti jezika u srednjem vijeku

Francuski jezik je romanski jezik koji pripada *italskoj* grani indoevropske porodice jezika. Glavni jezik italske potporodice jeste latinski jezik. Dakle, romanski jezici, kao i francuski jezik, razvili su se iz latinskog jezika starog Rima i njegovih provincija. Smatra se da je francuski jezik od svih romanskih jezika pretrpio najviše promjena. Kako su se uporedo dešavale i razvijale promjene u jeziku, svaka historijska epoha uvodila je novine u rukopisu, tačnije ortografiji, fonetici, leksikologiji, sintaksi. Pravila tekstualne kritike razvili su filolozi koji su radili na tim tekstovima, najčešće na grčkom i latinskom jeziku. Filološki pristup tekstovima u vulgarnom jeziku, za razliku od biblijskih tekstova, nemaju nikakvu tekstualnu tradiciju, već promjenjivu, kakav je i sam jezik bio u tom periodu. Razvoj knjiga je doprinio da se pomenute promjene zapišu i sačuvaju od zaborava.

Kao što smo već u uvodu rekli, ovaj rad nastoji da prikaže povezanost jezika, rukopisa, knjiga i kritičkih izdanja, jer je jezik posrijedi svih promjena. Bliže rečeno da nije bilo jezika, ne bilo ni rukopisa, ni kritičkih izdanja, ni knjiga, ni štampe, ni idavaštva. S tim u vezi, da bi govorili o kritičkim izdanjima srednjovjekovnih rukopisa, smatramo važnim da se osvrnemo na razvoj jezika i jezičke promjene koje su se desile kroz historiju.

Klasični latinski jezik (*le latin classique*) je bio zvanični jezik na kome su napisana najznačajnija djela rimske antičke književnosti. To je jezik Cicerona, Cezara, Horacija, Vergilija i ostalih učenih ljudi koji su ga upotrebljavali u službenim prepiskama i Senatu.

U II vijeku, uporedo sa klasičnim latinskim jezikom, razvijao se i vulgarni latinski jezik tj. narodni latinski (*le latin populaire ou vulgaire*). Njime su se služile niže klase za razliku od klasičnog latinskog kojim su se služili viši staleži. On predstavlja nekoliko varijanti narodnog govora, a od klasičnog latinskog se razlikovao po svojim fonetskim, sintaksičkim i fonološkim posebnostima. Od ovog jezika razvile se kasnije romanski jezici jer je on predstavljao skup svih dijalekata klasičnog latinskog jezika. Budući da je vulgarni latinski prije svega bio govorni jezik, ne postoji mnogo podataka o njemu, za razliku od klasičnog latinskog koji je bio književni jezik. Ne postoje pisani tragovi vulgarnog latinskog, osim grafiti ispisanim po zidovima u Pompejima. Popović (2014:17-18) navodi da tragove

vulgarnog latinskog možemo naći u glosarima, kakav je *Glosar iz Rajhenaua*, zakone, praktične priručnike iz medicine, molbe, žalbe idr. 0

Do IV vijeka, govorilo se i pisalo na poznom latinskom jeziku (*le bas latin*). On nastaje kao posljedica promjena u pisanom jeziku, počevši od II vijeka nove ere, jer se u tekstovima tog vremena pronalaze elementi iz govornog jezika u pogledu morfologije, sintakse i leksike, dok se struktura jezika nije mijenjala u odnosu na klasičan latinski.

Srednjovjekovni latinski jezik (*le latin médiéval*) se koristio do pada Rimskog carstva. Koristili su ga u crkvi, pravosuđu, nauci i služio je kao sredstvo komunikacije sveštenicima, naučnicima, ljekarima, pravnicima.

Sa dolaskom Rimljana, dolazi do širenja latinskog jezika i miješanja sa drugim dijalektima. Tim procesima započinje stvaranje francuskog jezika. Romanizacijom Galije dolazi do novog slivanja latinskog jezika u neki drugi jezik. Rimljani sa sobom donose svoj jezik u Galiju i na taj način dolazi do miješanja dva jezika: galskog i latinskog. Galski supstrat¹ je bio slab u vrijeme romanizacije Galije, tako da je uticaj latinskog bio jači, sve do osvajanja Galije, pri čemu latinski postaje službeni jezik, a slojevi stanovništva koji su bili u kontaktu sa Rimljanima su se najbrže romanizovali.² Dakle, galski supstrat je podloga na kojoj se razvijao francuski jezik. Iako je pod historijskim okolnostima, galski jezik izumro, on je ostavio značajne tragove u francuskoj lingvistici i leksici. Nastanak i razvoj francuskog nije obično miješanje dijalekata sa latinskim jezikom, ovaj proces ima dugu historiju i podrazumijeva međujezičke razmjene između galoromanske i germanske populacije. One su se postepeno stopile u jednu etničku zajednicu.

Od latinskog pa do romanskog jezika, kasnije i do galoromanskog jezika desile su se promjene u jeziku. One se uopšteno mogu prikazati na sljedeći način.

- Član: Latinski jezik nije imao član. Određeni član potiče od zamjeničkog pridjeva *ille (taj)*, *illa (ta)* demonstrativnog značenja.
- Složena vremena: Latinski pasiv i perfekat, koji je bio sintetičkog oblika, postepeno zamjenjuje perifrastrična struktura *esse + particip perfekta* postoji već u latinskom, ali postepeno preovlađuje; *habeo + particip perfekta* sa vremenskim značenjem počinje da se javlja već u klasičnom jeziku, ali se tek u periodu opšteg romanskog rasprostranilo.

¹ Supstrat je podloga na kojoj se razvija neki drugi (novi) jezik

² Gali su se odricali svog galskog jezika, zamjenjujući ga galoromanskim

- Deklinacije: Latinski padežni sistem se sve više i više uprošćava, a padežni nastavci nestaju u opštem romanskom. Do toga dolazi zbog nenaglašene ultime, pa tako već u I vijeku Kvintilijan kaže da se *m* iz nastavka *-um* skoro i ne čuje, a malo kasnije se i *-u* iz nastavka *-um* izgovara kao *-o*.
- Primjer vokalnih glasovnih promjena: *unum* je u poznom latinskom prešlo *unu*, koje zatim prelazi u *uno*, i upravo taj oblik se zadržao u svim romanskim govorima, a u galoromanskom je razvoj tekao dalje, tako da je između VI i IX vijeka, latinsko [u] prešlo u galoromansko [y], te se izgovaralo [yn]. Onda je u XV vijeku došlo do nazalizacije [ün], ali se već početkom XVII vijeka izgovaralo kao danas [ö].

Za fonetske promjene ne možemo reći i odrediti tačno i precizno kada su i gdje nastupile jer su jezičke promjene tekle postepeno, već jedino što je moguće bilo konstatovati, to je da se u nekom određenom trenutku neki glas izgovarao na drugačiji način, a to sve zapažamo zahvaljujući svjedočanstvima nekog rukopisa.

Što se tiče naglašenog sloga, on je bio najotporniji na promjene jer je najstabilniji i najjasnije se izgovara. U latinskom jeziku, ultima je bila naglašena samo u jednosložnim riječima, dok je u višesložnim stajala ili na drugom (ako je vokal bio dug) ili na trećem (ako je pretposljednji bio kratak) slogu od kraja.

Slog je po prirodi dug ako je u njemu dug vokal ili diftong, kao u riječima: *colorem*, *aurum*, *caelum*... A po položaju je dug ako je u njemu kratak vokal koji je zatvoren konsonantskom grupom, kao npr. u reči: *diurnum*. Zatvoren slog se završava suglasnikom, i samoglasnik u takvom slogu je u zatvorenom položaju: *per-derem*, *pr-ta*.

Što se tiče vokalskih promjena u romanskoj epohi tačnije u kasnom latinskom i opštem romanskom jeziku, mogu se izdvojiti sljedeće modifikacije:

Ispred [sk], [st], [sp], razvija se protetičko E kako bi se smanjio veliki artikulacioni napor za izgovor ovih suglasničkih grupa. Tako u I vijeku imamo *escripsit*, *escolam* (*scholam*>*escolar*>*escole*>*école*)...

- U II i III vijeku dolazi do redukcije vokalskog sistema. Od 10 vokala ostaju 7 jer je kratko *u* prešlo u zatvoreno *o*, a kratko *i* u zatvoreno *e*, dok se *a* skraćuje na jedinstveni fonem *a*.

- U I i II vijeku dolazi do redukcije *diftonga ae* (*u otvoreno E*) i *oe* (*u zatvoreno e*).
Primer: *Caelum* > *cElo* > *ciel*, *poena* > *pena* > *peine*.

- *e, i, u* se zatvaraju uspred drugog vokala s kraja perioda Republike. To možemo vidjeti u sljedećim primjerima:

diurnum > *djurnu* > *džurnu* > *jour*

aqua > *akwa* > *eau*

- Od klasičnog latinskog nenaglašena penultima počinje da otpada, jer je to najslabiji položaj u kojem se vokal može naći. To možemo vidjeti u sljedećem primjeru:

Viridis > *viridis*;

na teritoriji Galije, nenaglašena penultima će potpuno nestati:

camera > *kamra*

Ovaj proces se dešavao od I vijeka nove ere do kraja V vijeka. Još neki od primjera:

[i]: *fēmīnam* > [fēmna] > *femme*,

[e]: *véndēre* > [véndre] > *vendre*.

- Dolazi i do uprošćavanja udvojenih vokala, pa tako imamo na primjer:

prehendere > *preendere* > *prendere* > *prendre*

- U III i IV vijeku dolazi do prve ili romanske diftongacije koja je pogodila otvorene samoglasnike E i O pod naglaskom u slobodnom položaju. Oni će se postepeno diftongovati, tako da *e* prelazi u *ie*, a otvoreno *o* prelazi u *uo*. Tako na primjer:

Pedem (ovdje je *e* otvoreno jer je u zatvorenom slogu) > *pede* > *piede*; *novum* > *novo* > *nuovo*.

- Od VII do IX vijeka dolazi do promjene u ultimi, svi samoglasnici u nenaglašenoj ultimi nestaju jer se nalaze u slabom položaju, osim prelaska *a* u poluglasno *e*.

porto > *port*;

porta > *porte*;

rosa > rose;

màre > [mêre] > mer

- Oko V vijeka se diftong *au* redukuje u monofong *o*: *auro > oro > or*; *audire > odir*. A i U dolaze u kontakt ispadanjem konsonanta između njih.

- U VI vijeku dolazi do druge ili galske diftongacije koja je zahvatila samo Sjevernu Galiju (diphthongaison gauloise): U njoj se zatvoreno E i zatvoreno O, kao i A diftonguju, u naglašenom slogu i slobodnom položaju, ali, za razliku od prve diftongacije, sada se zatvara drugi element, pa tako zatvoreno o daje *ou*, a zatvoreno e daje *ei*. Primjeri:

Flore > flor > flour; credo > creid

- Što se tiče a, u istom položaju ono prelazi u e. *a > aa > àe > e*. Dakle, naglašeno [a] u otvorenom slogu se odgovara duže [aa], a potom dolazi do zatvaranja drugog segmenta za jedan stepen i nastaje diftong [àe]. Veoma brzo je došlo do asimilacije i prvi element se asimilovao prema drugom: [é], a zatim dolazi do stapanja oba segmenta u monofong [ε]. U XI vijeku se to [ε] zatvara u [e]: *Màre > [màere] > [mεre] > mer*. Do te promjene nije došlo sve do XI vijeka ukoliko se diftong našao pred nazalom: *manu > main; sanu > sain*. Štaviše, prilikom prve nazalizacije, a je nazalizovano: *main > mǎin > mēin > mēn > mē*. Sama grafija ai izvan nazalnog konteksta izgovara se e od početka XII vijeka.

- Polusamoglasnik [j] sa susjednim vokalima obrazuje diftonge. Prije te promjene je prvo došlo do prelaska konsonanata i grupa u [j] (biće opširnije objašnjeno u dijelu „Konsonantske promjene“), a onda [j] stvara diftonge: *plaga > playa; rege > rey; lege > ley*; Glas [j] se često pomjera ispred *r, s, st, str*: *mansione > masyone > mayson; ostrea > ostrya > oystra > huître*.

- Period od IX do XIII vijeka označava period upotrebe starofrancuskog jezika.

Najznačajnija promjena koja se desila u starofrancuskom periodu jeste nazalizacija. Ona je obuhvatila veći broj samoglasnika i diftonga, a i triftonga koje oni sačinjavaju. Za nazalizaciju nije bitno da li je poslije nazalne grafije stajao samoglasnik ili drugi suglasnik, sve se to dešava bez obzira na strukturu sloga. Ona je najprije zahvatila najotvorenije vokale, a na kraju najzatvorenije. Nazalno se izgovarao i samoglasnik i suglasnik *m* ili *n*, a tek će se u srednjofrancuskom sistem nazala dovesti u sadašnje stanje.

- Do prve nazalizacije je došlo u XI vijeku. Ona je obuhvatila [a] i [e], same ili u kombinaciji sa drugim samoglasnikom. *Tant* > *tānt*; *vient* > *viēnt*; *rien* > *riēn*; *pleine* > *plēine*. Vokal [a] se nazalizuje ispred nazalnog konsonanta koji se i dalje izgovara: [ān] > [ã] an.

U XII vijeku *ẽ* prelazi u *ã* na mjestima gdje i danas odgovara grafijama sa *en, em*: *Ventu* > *vēnt* > *vānt*. Za diftonge je važno da im se nazalizuje prvi element kada je drugi *i*, što važi i za drugu nazalizaciju: *pleine* > *plēine*.

- Do druge nazalizacije dolazi u XII vijeku, a ona obuhvata [o], sam ili u sastavu diftonga. Primjeri:

persone > *persōne*; *Mont* > *mōnt*.

U XIII vijeku nazalizacija zahvata i diftonge iz romanske i galske diftongacije, EU i OU, pa oni tako postaju [œ], bez obzira na to da li se pišu *cœur, peut, peu, couleur*. Tada i diftong *ei* postaje *oi*: *veit* > *voi*; *rei* > *roi*.

- U periodu srednjeg francuskog, od kraja XIII vijeka do kraja XVI vijeka, treća nazalizacija obuhvata zatvorene vokale [i] i [y]. U XV vijeku se nazalizuju i vokali ispred m, n iza kojih slijedi drugi vokal. Primjer: *Vinum* > [vin] > [vīn]; Od XIV vijeka [ī] prelazi u nazalno [ẽ], koje se potom otvara u [ē]. Denazalizacija u ovom položaju znači nestanak nazalnog konsonanta: [vīn] > [vēn] > [vẽ] > *vin*.

Nazalno [ỹ] preći će brzo, tokom XIV vijeka u [], a prilikom denazalizacije prestaje da se izgovara nazalni konsonant: [ỹn] > [n] > [] un.

Do denazalizacije dolazi pred kraj ovog perioda. Ona obuhvata sve slučajeve u kojima se vokal ispred nazalnog konsonanta ne izgovara ni danas nazalno, odnosno ako je iza nazalnog konsonanta vokal: *persōne* > [person] (pisano *personne*); *femme* [fāme] > [fam].

- Posljednja značajna promjena iz ovog perioda jeste ta da se više ne izgovara završno poluglasno *e*. Izgovara se samo u poeziji ili kako bi se izbjegao susret tri konsonanta.

U romanskoj epohi dolazi do nekoliko konsonantskih promjena, od kojih su najznačajnije sljedeće:

Suglasnici *m, n* se već u I vijeku prije Hrista gube, a samo u jednosložnim riječima *m* se transformiše u *n* što možemo vidjeti u sljedećem primjeru: *rem* → *rien*.

- Iako se glas *h* izgubio još u klasično doba, prepisivaču su nastavili da ga pišu zbog svijesti o njegovom latinskom porijeklu, ali on se nikada nije izgovarao. To *h* je današnje *h* muet. Kako bi se napravila distinkcija, *h* nalazimo i tamo gdje ga nije bilo u latinskom. Za razliku od *uit, uis, uile*, tj. današnje *vit, vis, vile*, pisalo se *huit (octo), huit, huile*. *H* je mogao da označi hijatus : *envahir, trahir, cahier...* Kako bi se uspostavio paralelizam sa latinskim etimonom, od XV vijeka se *h* sistematski uvodi u pravopis.

- Još u klasično doba se *n* prestalo izgovarati iz grupe *ns: mensura > mesura*.

- U III vijeku dolazi do prve palatalizacije, ili romanske, kako se drugačije zvala jer se do tad još nije dogodila diferencijacija narodnog latinskog na posebne romanske jezike. Ona podrazumijeva da se [k] i [g] ispred palatalnih vokala [e] i [i] počinju izgovarati kao [ts] i [dʒ] (afrikate opstaju u starofrancuskom do početka XIII vijeka kada se pojednostavljaju gubitkom dentalnog elementa). Izgovor ovih velara se pomjera prema tvrdom nepcu:

centum [kentum] > [tsento] > [tsent] > [tsěnt] > [tsānt] > [sān] > [sā] cent.

argéntum > [ardžéntu] > [ardžěnt] > [ardžānt] > [aržān] > [aržā] argent.

Ovo se ne dešava kod svih kombinacija *ge, gi, ke, ki* jer ukoliko je ispred *k* i *g* neki drugi vokal, tada dolazi do promjene svojstvene intervokalskom položaju [k] i [g], pa tako imamo dvije situacije:

1. *K*, ako je pisano kao *c*, prvo se palatalizovalo u *ts*, a zatim je u IV vijeku to *ts* ozvučeno u *dz*: *platsere > pladzere*. Ispred i iza *dz* se javilo jedno *u* na prostorima Sjeverne Galije *plaudzyere*, a onda, u XIII vijeku dolazi do gubljenja dentalnog elementa afrikate, pa se tako [dz] svodi na [z]: *faciente > faisant; dicente > disant*.

Ukratko: [k] → [ts] → [dz] → [z]

Kod *facere* i *dicere* je prvo došlo do gubljenja vokala u penultimi, pa onda nastaje *fakre, dikre*, nakon čega se *k* vokalizovalo u *u* pa tako nastaje: *fayre > faire ; diyre > dire*.

2. Drugi slučaj se tiče [g] kada se nađe između vokala. Ono u III vijeku trpi nepotpunu palatalizaciju, prelazi u [ɣ], a zatim prelazi u [j] koje se kasnije vokalizuje: *régem > [réye] > [réje] > [réi] > [roi] > [rwa] roi*

- Ukoliko su se sljedeći konsonanti nalazili u kombinaciji sa [j], došlo je do sljedećih promjena (palatalizacija prethodnog konsonanta):

[t+j] → [tsj]: *fórtia* > [fɔrtja] > [fɔrtsja] > [fɔrtse] > [fɔrs] *force; rationem* > *ratsyone*

[d+j] → [dʒ]: *djūrnum* > [djùrnu] > [dʒórnu] > [dʒorn] > [dʒur] > [ʒur] *jour*

[l+j] → [lj]: *fíliam* > *fílya*; *melioire* > *melyore*

ne → [nj]: *montanea* > *montanya*.

- U III vijeku, fonem [j] koji se u latinskom bilježio slovom i na početku riječi prelazi u [dʒ]. To inicijalno [j] se izgovaralo veoma energično, što se može predstaviti kao udvojen fonem [jj]. Afrikata [dʒ] gubi dentalni element u XIII vijeku i redukuje se u [ʒ]:

iocum > [jjoku] > [dʒoku] > [dʒuogu] > [dʒuou] > XIII [dʒyøu] > [dʒøu] > [dʒø] > [ʒø] *jeu*.

Isto se dešava i sa sekundarnim [j] na početku riječi: *ěgo* [ěo] > [jo] > [dʒo] > [dʒə] > [žə] > [ž(ə)] *je*.

- U IV vijeku dolazi i do sonorizacije bezvučnih suglasnika u intervokalskom položaju, a u tom periodu se ozvučuje i intervokalsko [s] → [z]. Primjeri:

vita > *vida*; *patre* > *padre*; *platsere* > *pladzere*.

I.1.2. Ortografija u srednjem vijeku

Ovaj period u razvoju francuskog jezika je veoma karakterističan i zbog velikih promjena u ortografiji, u trenutku kada se veliki broj finalnih konsonanata, a i onih u slabom položaju više ne izgovaraju. Neki od faktora koji su uticali na francusku ortografiju u periodu renesanse jesu to što je postojala politička potreba za normatizovanom ortografijom radi lakšeg upravljanja kraljevstvom, te Fransa I nalaže upotrebu francuskog jezika u sudstvu i administraciji, pa se samim tim broj tekstova na francuskom povećava. Isto tako i zbog novog načina proizvodnje knjiga, bilo je potrebno da se ujednači ortografija.

Faktor koji je uticao negativno na ujednačavanje jeste to što se u renesansi razvila svijest o latinskom porijeklu francuskog jezika, te dolazi do približavanja pisanih oblika francuskih riječi i njihovih latinskih etimona. Samim pozajmljivanjem latinskih riječi, negativno se utiče na ortografiju, te prve knjige objavljene na francuskom su pune grešaka.

Pozitivni uticaj na ortografiju će se osjetiti tek od druge četvrtine XVI vijeka, a za to je prije svega zaslužan štampar i gramatičar Žofroa Tori. Neke od bitnijih promjena iz ova dva perioda su:

- Slovo *s*, iako je nastavilo da se izgovara, ono se i dalje pisalo (sve dok nije nastao cirkumfleks) kao znak da se *e* ispred njega otvara: *estre*, *teste*, *marais*, ali je, također, označavalo i nenaglašeno zatvoreno [e].
- Grafem *h* se u XV vijeku sistematski uvodi u pravopis kako bi se prikazao kontinuitet sa latinskim etimonom.
- Od XVI vijeka, cirkumfleks se koristi kako bi zamijenio *s* u slabom položaju, ispred drugog konsonanta, ali ne sistematski. Sistematski je tek urađeno odlukom Akademije, 1740. godine.

U rukopisima se u XIV i XV vijeku javljaju etimološka slova, koja se više ne izgovaraju u francuskom jeziku, ali upućuju na latinski etimon. U tabeli su navedena 4 primjera:

Latinski	Starofrancuski	Srednji francuski	Savremeni francuski
Factum	Fait	faict (имамо с од <i>factum</i>)	Fait
Hora	Eure	heure (pisari dodali <i>h</i>)	Heure
Debere	deuoir (ovo <i>u</i> je u starofrancuskom. <i>v</i>)	de <u>h</u> uoir (<i>b</i> se ubacilo da naglasi da nije <i>u</i> nego <i>v</i>)	Devoir
Subiectum	Soget	subiect (<i>b</i> ispalo jer je <i>i</i> počelo da se čita kao <i>j</i>)	Sujet

Za ovo „relatiniziranje“ postoji više objašnjenja, koja su tačna za određene kategorije primjera:

- Između vokala *i* i konsonanta *i*, nastaje razlika dodavanjem etimološkog konsonanta, kao što smo vidjeli u tabeli u primjerima: *subiect*, *debuoir*.

- Tako je moguće razlikovati homonime kao što su: *sainct /sain*, ili iz prvog primjera u tabeli: *faict /faix*.
- Jedno od objašnjenja jeste i francusko-latinski bilingvizam pisara. Naime, u ovom periodu se dešava da francuski iz latinskog jezika preuzima veliki broj učenih riječi prilagođavajući ih latinskom, što dovodi do negativnog uticaja na pisanje već postojećih francuskih riječi latinskog porijekla. Ranije se taj bilingvizam pisara i nije toliko osjećao u ortografiji.
- Smatra se, takođe, da su pisari dodavali slova jer su bili plaćeni po dužini teksta.
- Do nekih promjena je došlo kako bi se ujednačile neke derivacione ili flektivne paradigme, na primjer pisanje nekih finalnih konsonanata koji su prestali da se izgovaraju. Tako imamo:

Latinski	Starofrancuski	Srednji francuski	Savremeni francuski
Prehendere	Il prent	Il prend	Prendre
Respondere	Il respond	Il respond	Répondre

Slično tome jeste *pie – pedem – pied; ni – nidum – nid; iou – iugum – ioug*; Dakle, iako su se mnogi finalni konsonanti prestali izgovarati još u XVI vijeku, gramatičari uvode u grafiju konsonante koji su prestali da se izgovaraju.

Finalno *z* za množinu se sve češće zamijenjuje slovom *s*: *amitez, bontez, forez, forz* → *amitiés, bontés, forêts, forts*.

Kada su u pitanju konsonanti, veoma je značajno uvođenje slova *V* i *J* u pisanje, ali će ta dva slova biti sistematski uključena u francusku ortografiju tek u XVIII vijeku. Shodno tome, umjesto *uille* se od tada može sresti grafija *ville*, umesto *iambe*, *jambe* itd.

I.1.3. Akcenti

Jedna veoma značajna promjena u ortografiji u periodu renesanse, jeste nesistematično uvođenje triju akcenata, koji su služili prije svega za razlikovanje fonema, dakle, imali su distinktivnu funkciju. To su:

Akut (accent aigu), koji postepeno počinje da se piše iznad finalnog, a potom iznad svakog zatvorenog [e] kako bi se otklonili homografi, kao što su na primjer: plante/planté, chasse/chassé itd.

Gravis (accent grave) je, takođe, imao distinktivnu funkciju i on je prije svega omogućavao razlikovanje a/à, la/là, ou/où.

Cirkumfleks (accent circonflexe) je još rijedak u XVI vijeku, a njegova uloga je bila da označi slova koja se više nisu izgovarala. Neka od tih slova su na primjer S: *espine* > *épine*; *chascun* > *châcun*; *teste* > *tête*. Još jedna njegova uloga je ta da označava i svođenje hijata i diftonga kao što su: *age, aage* > *âge*; *chaeine* > *chaîne*; *cheute* > *chûte (chute)*; *deu* > *dû* itd.

Trema (tréma) se upotrebljava nesistematično. Njena prvobitna funkcija u početku je bila razlikovanje vokala I i U od konsonanata: *moïen, miël, loüer...* I dan danas jedna pariska stanica u svom nazivu ima tremu na vokalu U, Montparnasse-Bienvenüe. Od XVI vijeka, trema dobija ulogu koja je i danas na snazi, a to je samostalan izgovor vokala iznad koga se piše, kao na primjer u riječima: *naïf, poëte (poète), poësie (poésie)*.

Nesistematična upotreba akcenata je trajala sve do XVIII vijeka, tako da je svaki pisac ili gramatičar imao svoj sistem sve dok se nije pojavio ujednačen način pisanja akcenata. Dakle, od XVIII vijeka akcenti se postepeno uvode u francuski jezik i tada je stvoren sistem na kome počiva današnja upotreba akcenata.

Što se tiče vokala, nema velikih razlika u pisanju u odnosu na prethodnu epohu. Bivši diftonzi i triftonzi se i dalje bilježe pomoću digrafa i trigrafa, što je ostalo do danas, uz neke male izmjene. Ali, zahvaljujući akcentima, sada i u pisanju nestaju mnogi hijati, pisalo se više vokala nego što se izgovaralo: *seur* > *sûr*; *meur* > *mûr*; *receu* > *reçu*; *veu* > *vu*.

I.1.4. Ortografski znaci

U ovom periodu se, pored akcenata, uvode i neki drugi ortografski znaci koji se ranije nisu upotrebljavali, tako da se u ovom periodu počinje koristiti:

Apostrof (apostrophe) koji se uvodi radi bilježenja elizije vokala, dok se ranije elidirana riječ pisala zajedno sa narednom, kao na primjer: *l'homme, lescole, sil vient...* Apostrof je doprinio da se lakše razumiju tekstovi od renesanse.

Ujedno se od sredine XVI vijeka uvodi i crtica (*trait d'union*) kako bi obilježila inverziju između glagola i subjekta i između dijelova složenica: *dit-il, diray-je, feray-je, passe-temps.*

Posebnu novinu predstavlja *sedilja (cédille)* od španske riječi koja znači malo Z (zeda). Ona stoji ispod C i označava da se slovo čita [s] ispred A, O, U: *façade, façon, reçu.*

Kako navodi Popović, savremena francuska ortografija je zapravo rezultat niza kompromisa. Kompromisa između fonetskog i historijskog principa, između latinskog i francuskog jezika, između narodnog i učenog jezika, između tradicionalista i reformatora, između načela stalnosti i načela promjenljivosti. (Popović 2014: 169)

I.1.5. Imenski sistem

U latinskom jeziku, imenice su posjedovale kategoriju padeža, roda i broja. U starofrancuskom su se zadržale ove kategorije, ali su se u većoj ili manjoj mjeri redukovale. Latinski sistem od 6 padeža redukuje se u ovom periodu starofrancuskog u dva padeža, a to su: *cas sujet* i *cas régime*. Između V i VII vijeka, akuzativ preuzima sve funkcije kosih padeža, a *cas sujet* služi za službu subjekta. Padeški odnosi su u latinskom bili izraženi nastavcima, ali fonetskom evolucijom dolazi do izjednačavanja nastavaka, koji gube svoju funkciju.

- U I vijeku prije Hrista, nestankom finalnog –m, dolazi do izjednačavanja nominativa i akuzativa: *silva, silvam > silva.*

- Prelaskom finalnog [u] u [o] u V vijeku, neutrališe se opozicija akuzativ, dati i ablativ imenica kao na primjer: *murus* u *muro*. U jednini imenica tipa *bellum*, svi oblici se svode na *belli* u genitivu, i *bello* u svim ostalim padežima.

Kada su prestali da se izgovaraju u VII vijeku svi finalni vokali osim [a], svi padeži jednine imenica tipa *liber* se svode na *livre*.

Jezik počinje da se u velikoj mjeri koristi prijedlozima za funkcije pojedinih padeža još u narodnom latinskom: *Sum in Roma. Eo ad Roma*. Genitiv se zamjenjuje konstrukcijom *de* + ablativ, dativ se zamjenjuje konstrukcijom *sa ad*, a ablativ upotrebom prijedloga *cum, pro, de...*

Iz sintetičkog se prelazi u analitički jezik. Samim tim što prijedlozi postaju sve važniji u informativnoj strukturi rečenice, oni se pojačavaju (spajaju se prijedlozi sa još nekom riječju):

ante („pre“) ojačava se sa *ab* → *avant*

apud + *hoc* → *avec*

a + *le* + *jour* + *de* + *oui* → *aujourd'hui*

S u množini potiče od S iz akuzativa plurala. Što se tiče kategorije roda, svi romanski jezici, osim rumunskog, razlikuju muški i ženski rod, dok se neutrum gubi.

folium – neutrum > *une feuille* – féminin

Većina riječi u savremenom francuskom jeziku, potiče od akuzativnog oblika riječi, ali naravno, postoje izuzeci, oblici koji potiču od nominativa, cas sujet:

ancêtre, peintre, traître, chandelier

Ovaj dvopadežni sistem se zadržao sve do kraja XIII vijeka, a na kraju, budući da je bio češći, cas régime, koji je proistekao iz latinskog akuzativa, jedini je ostao.

I.1.6. Red riječi

Redosljed rečeničnih elemenata u starofrancuskom jeziku je bio mnogo slobodniji negu u savremenom jeziku. Samo postojanje padežnog sistema je omogućavalo da se

razlikuju gramatičke funkcije imenskih riječi i da se izbjegne dvosmisleno tumačenje iskaza. Pošto su nestali padeški nastavci, red riječi dobija veoma važnu sintaksičku funkciju u francuskom jeziku. Suština svih varijanti rečenične strukture u starofrancuskom jeste da glagol teži centralnom, drugom mjestu, tako da u prosto rečenici možemo prepoznati tri zone, a to su proverbalna, verbalna i postverbalna.

U starofrancuskom jeziku, uobičajeni red riječi je podrazumijevao sljedeće pet sheme:

1. *Subjekat + glagol + dopuna*. Ovo je u starofrancuskom jeziku bio skoro jedini red riječi (u savremenom jeziku je najuobičajeniji), dakle SVO (sujet, verbe, objet).

Petrus amat Paulum.

Sujet Predicat Objet

2. *Dopuna + glagol + subjekat*. Pošto glagol teži da zadrži centralno mjesto, subjekat prelazi u postverbalnu zonu ukoliko je u preverbalnoj zoni neki naglašen element. Ovo je isto veoma čest redosljed u starofrancuskom jeziku. Primjer:

Merveilus hom est Charles.

Ova dva redosljeda sa glagolom u centralnom položaju, najčešće su se sretali u starofrancuskom jeziku, dok su se ostali redosljedovi rjeđi:

3. *Glagola + subjekat (+ dopuna)*

Respont li patriarches... Ovaj redosljed se u stihovima može naći u deklarativnoj rečenici, tako da se na taj način postiže stilski efekat svečane atmosfere.

4. *Subjekat + dopuna + glagol*. Ovaj redosljed je rijedak i sreće se ukoliko je dopuna prilog ili priloška odredba za mjesto, vrijeme, način ili količinu.

Li rois de joie saut ans piez.

5. *Dopuna + subjekat + glagol*. Još jedan, i poslednji redosljed rečeničnih elemenata koji je veoma rijedak. Ovdje je dopuna najčešće priloška odredba.

Sire, de neant vos penez.

I.1.7. Član

Određeni i neodređeni član su postojali u starofrancuskom jeziku, a partitivni član je bio veoma rijedak. Latinski jezik nije posjedovao određeni član, dok ga francuski jezik ima.

Francuski određeni član *le, la* potiče od latinskih demonstrativa *ille, illa*. Oni su u klasičnom latinskom kao determinanti mogli da stoje ispred ili iza imenice. Što se tiče neodređenog člana, on se razvija od brojeva, tako da od unus tj. unum dobijamo *un*, a od *una* dobijamo *une*.

Današnji oblik neodređenog člana za množinu des razvio se iz partitivnog člana *i*, iako se sporadično sreće u tekstovima do kraja XII vijeka, generalizuje se tek od epohe srednjeg francuskog. (Popović 2014: 195).

Promjene su uočljive i u načinu na koji se vrši komparacija pridjeva. U latinskom se komparativ i superlativ izražavaju sufiksima: *clarus > clarior > clarissimus*, za razliku od savremenog francuskog u kom se komparacija vrši prilogom koji se stavlja ispred pridjeva: *clair > plus clair > le plus clair; bon > meilleur > le meilleur*.

U starofrancuskom se komparacija izražavala pomoću priloga za intenzitet koji su stajali ispred pridjeva: *plus, mais, molt, assez, tres, par, moins, pou*. Komparacija je bila sintetički izražena u starofrancuskom. Nekoliko sintetičkih komparativa i superlativa koji su nastali iz latinskog, ipak su opstali u starofrancuskom.

I.1.8. Promjene u glagolskom sistemu

Sistemi konjugacija su dosta izmijenjeni u odnosu na latinski. Desile su se neke značajne promjene koje su uticale na formiranje glagolskog sistema u savremenim romanskim jezicima. Najbitnija inovacija jeste stvaranje složenih glagolskih vremena (*temps composés*). Složena glagolska vremena nastaju iz jedne strukture koja se javila u vulgarnom latinskom: *habeo + amatum = j'ai aimé*

Naime, latinski je raspolagao glagolskom perifrazom sa *habere + prošli pasivni particip* kako bi naglasio svršen glagolski vid koji perfekt nije dovoljno jasno iskazivao, te na taj način glagol *habere* postaje pomoćni glagol i gubi svoje osnovno značenje. Ta perifrazična

glagolska konstrukcija se prvenstveno koristila sa prelaznim glagolima, a ona i sa neprelaznim, uz pomoćni glagol *esse*, tako da je bilo lakše jer su konstrukcije sa istim već postojale u pasivu i kod deponentnih glagola.

Mijenja se i način na koji se izražava pasiv. Nestaju sintetički oblici (*laudor, laudabar, laudabor*) i ostaju samo perifrastični (*laudatus sum : eram : fui : ero*).

Cantatur > est cantatus > est chantée

Futur i kondicional, su, takođe, sintetičke forme, iako se to ne vidi. Novi oblik za futur dolazi od modalne strukture infinitiv + oblik prezenta glagola *habere – legere*

Javlja se i kondicional. On se gradi slično kao i futur, dakle, *infinitiv + imperfekat glagola habere*. Ova perifraza je izražavala prije svega relativnu posteriornost, a kasnije je počela da se upotrebljava u hipotetičkim rečenicama. Tako *venire habebam* u latinskom znači relativnu posteriornost.

Aorist morfološki potiče od latinskog perfekta. U starofrancuskom su postojale dvije velike grupe oblika: jaki, s pokretnim akcentom (prvo i treće lice jednine i treće lice množine imaju akcent na osnovi), i slabi, sa akcentom na nastavku.

Primjer slabe konjugacije aorista, dakle, akcent je na tematskom vokalu (a, i). Svi akcenti su na nastavku:

chantai chantames

chantas chantastes

chanta chanterent

U starofrancuskom su postojala samo četiri glagola jakog aorista. U sljedećem primjeru je naveden glagol *veoir*. Primjer jake konjugacije (akcenti su na korijenu ili na nastavku):

vi veimes

veis veistes

vit virent

Sistem aorista se ujednačio poslije brojnih promjena analoške prirode. Opozicija slabih i jakih oblika je nestala u korist slabih oblika.

Kada je riječ o imperativu, u starofrancuskom su postojala dva tipa: ili sa jednom, ili sa dvije osnove. Primjer imperativa sa jednom osnovom: *chante, chantons, chantez*, a sa dvije osnove: *aime, amons, amez*. Još tada postoje četiri glagola koji imaju imperativ koji preuzima oblike subjunktiva:

Avoir: Aie, aions, aiez

Estre: Soie, soions, soiez

Savoir: Sache, sachons, sachions, sachiez

Voloir: Vueille, -, vueillez

Još u tom periodu starofrancuskog se pojavio jedno analoško *-s*: *mets, tiens*. Ono se ustalilo do sredine XVII vijeka. Isto tako su mogli da ga dobiju i glagoli prve grupe, što se kasnije izgubilo, osim ispred *-u* i *-en*: *parles-en, penses-y*.

Pošto prvo lice množine nije postojalo u latinskog, ovo lice je francuski imperativ preuzeo od indikativa, dok se drugo lice množine razvilo iz latinskog imperativa, koji je dobio morfem *-s* kao oznaku lica, i to veoma rano, na teritoriji Galije. Starofrancuski jezik je imao i imperfekat, kao i prezent i imperfekat subjunktiva.

Dvostruka negacija: Ova pojava se javlja u XII vijeku, gdje je rječica za negaciju ne pojačana riječju koja označava predmet veoma male vrijednosti. *Je ne vois pas. Il ne mord pas. Il ne boit goutte*. Negacija je bila nesistematična u starofrancuskom.

Najzad, kako je francuski jezik pretrpio velike promjene tokom svog historijskog razvoja i kako su srednjevekovni rukopisi konstantno prepisivani, a prepisivači su konstantno spontano dodavali neke osobine sopstvenog govora, možemo zaključiti da su uređivači kritičkih izdanja suočeni sa ogromnim i odgovornim poslom koji podrazumijeva široko znanje jezika, preciznost, poznavanje propisa, kriterijuma i metodologije izrade kritičkih izdanja. Shodno tome, sljedeća poglavlja posvetićemo upravo kritičkim izdanjima.

II. KRITIČKA IZDANJA

II.1. Prije kritičkih izdanja: *svitak i kodeks*

Čitavo prethodno poglavlje govori o razvoju jezika sa ciljem da prikažemo koliko su se brojne promjene dešavale kroz historiju. Sada ćemo naš fokus usmjeriti na razvoj knjiga. Da bi uopšte govorili o srednjovjekovnim izdanjima, njihovim karakteristikama i metodologiji, moramo se upoznati sa nastajanjem knjiga.

Srednji vijek nastao je na ruševinama antike, dok su knjige predstavljale vezu između ove dvije epohe. Poznato je da je knjiga, u Antici i srednjem veku, bila sredstvo prenošenja znanja. Kroz svoj historijski razvoj pretrpila je brojne tretmane, da bi konačan oblik dobila nekoliko vijekova kasnije. Dok u antici nije bila dostupna običom čovjeku, knjiga u srednjem vijeku je bila pristupačnija nego inače. Knjige su nastajale sakupljanjem i prepisivanjem starih rukopisa na pomenutim materijalima. *Skriptorijumi*³ su bile posebne prostorije u okviru manastira gde su se prepisivali rukopisi u ranom srednjem vijeku. Stokić-Simnić (2008:15) kaže da su do XIII vijeka prepisivači bili isključivo monasi, dok su se kasnije time bavili univerzitetski profesori, notari, činovnici i drugi.

Od VI stoljeća su na Zapadu posebno monasi u samostanima imali skriptorije za prepisivanje tekstova: prvi se u tome ističe Kasiodorov Vivarium u Kalabrij, a kasnije i drugi (Monte Gassino, Tours, Bobbio, Corbie, Fleury, St. Gallen, Reichenau, Fulda i dr.). Na Istoku je antička tradicija dulje ostala živa: pored djelatnosti mnogobrojnih manastira, kroz čitavo je tisućljeće carska i patrijašijska biblioteka u Carigradu tvorila središte prikupljanja starih kršćanskih i poganskih tekstova, i planski osiguravala prepisivanje važnijih djela. (Šagi-Bunić, 1976:20)

Knjiga kakvu u kakvom je danas obliku poznajemo je izum starog rimskog doba. Prema Bariću (2008) najstariji oblik knjige se javlja kao *rukopis*⁴ ili se naziva rukopisnom knjigom. U sustini, riječ je o tekstu koji je u ovom najstarijem obliku pisan rukom na mekanom i lakoprenosivnom materijalu. Prvobitno se koristio *papirus*, zatim *pergament*, tek u srednjem vijeku je počeo da se koristi *papir* koji je ostao u upotrebi i danas. Stipčević (1985:130) ističe je pergament imao velike prednosti nad papirusom, dok nije u potpunosti

³ *Skriptorijum* od latinske riječi *scribere* koja znači *pisati*.

⁴ *Rukopis* dolazi od latinske riječi *manuscriptum*- rukom pisati

zamijenjen papirom. On dodaje da je papirus morao da se uzvozi, pergament se pravio u samostanima u određenim količinama. U ranom srednjem vijeku se upotrebljavao papirus za pisanje knjiga, vladarskih i administrativnih isprava sve do VII vijeka. Stipčević (1985:131) objašnjava da je jedini razlog što se papirus manje upotrebljavao u Evropi je zato što su se trgovačke veze sa Egiptom prekinule u VII vijeku. Dakle, trgovci su sve manje nabavljali papirus od svojih egipatski dobavljača, a njega će zamijeniti papir koji se najprije javio, isto kao papirus, kao arapska trgovačka roba. Stipčević (1985:161) kaže da je prva fabrika papira ili hartije osnovana zahvaljujući Žanu Mongolfijeu.

Rukopisne knjige razvile su dva oblika i to *svitak* i *kodeks*. Najprije se razvio svitak ili volumen. To je bila knjiga napravljena od papirusa, čiji je tekst napisan u prilično uskim kolonama.

U vrijeme kad se rađa prva kršćanska književnost u grčko-rimskom svijetu je u toku proces mijenjanj a pisaćeg materijala i oblika knjige. Za sve vrijeme grčko-rimske antike najvažniji je materijal za pisanj e papyrus, koji je u Egiptu bio u uporabi već od 4. tisućljeća prij e kršćanske ere. Papyrus se pravio od srčike istoimene egipatske biljke: posebnim mehaničkim postupkom, koji je opisao Plinije Stariji (Nat. hist. 13, 74—82), dobivali su se listovi koji su se onda lijepili jedan do drugoga tako da su sačinjavali svitak koji je prosječno bio dug 6—10 metara, a visok 25—30 centimetara. Smotano u valjak, to je bio najstariji oblik knjige. Pisalo se u stupcima koji su načelno imali jednak broj redaka, i to najprij e s unutarnj e strane, a onda s vanjske. To je bila ‘knjiga (biblion) ili svezak (volumen), standardna bibliografska jedinica za onovremene biblioteke, a stoga i kao neka norma za maksimalnu veličinu spisa. (Šagi-Bunić, 1976:18)

Baez (2013:97) navodi da najstariji primjerak svitka datira iz 2900.godine prije nove ere i potiče iz Egipta, a pravili su ga robovi i osuđenici. Autorka Zali (1999:36) objašnjava da je papirus bio previše osjetljiv materijal bio je obmotan oko ose drveta ili slonovače da bi se mogao savijati, tako da se pravila rolna od papirusa, čija je dužina iznosila u prosjeku od 6-8 metara, a visina 30-40 centimentara. Svitak se koristio tako da se proteže horizontalno sa lijeve strane, dok se ostatak držao desnom rukom, što je zahtijevalo korišćenje obje ruke tako da čitalac nije mogao da vodi bilješke uporedo. (Baez, 2013:113-116)

Zatim se polako počeo razvijati kodeks koji je bio manjoj veličini u odnosu na svitak, imao je nižu cijenu i bolji pristup tekstu. Kodeks je bila knjiga formirana od papirusa ili

pergamenta, čiji je tekst bio skup rukopisa. On ne prestaje da postoji do kraja Antike, a koristi se tokom srednjeg vijeka, ali kratkotrajno.

Duga varijanta historijskog razvoja knjige dolazi od sveske sačinjene od ropisnih stranica, pod nazivom kodeks:

U prvom se kršćanskom stoljeću počeo pojavljivati novi oblik knjige: naš današnji, tj. oblik u kojemu se listovi jedan do drugoga slažu i povezuju samo na jednoj strani, tako da se knjiga više ne odvija, nego lista. Taj se oblik naziva kodeks. On se prvenstveno vezuje uz drugi materijal za pisanje, uz pergament, koji se pravio od životinjske kože. (Šagi-Bunić, 1976:19)

Nastao je još u II vijeku prije nove ere u Rimu čiji su stanovnici koristili drvene daske za pisanje, a kasnije su ih zamijenili listovima pergamenta i papirusa jer im je bio potreban tanji i savitljiviji materijal. (Zali, 1999:37) Kodeks je uspješnija varijanta od svitka iz više razloga. On sadrži više teksta nego antički svitak i zauzima manje mjesta u bibliotekama i crkavama. Moglo se pisati sa obje strane lista. Vedendorpe (1999:51) tvrdi da je glavna razlika između svitka i kodeksa koncept stranica koji će kasnije omogućiti razvoj štamparije. Lakše je rukovanje jer čitalac može držati slobodne ruke za pisanje ili hvatanje bilježaka. Kodeks ima pravilan redoslijed stranica, poštuje hijerarhiju poglavlja i pasusa. Lako se može pretraživati samom tekstu. Dok Sirat (1988:21) navodi da je glavna odlika kodeksa selektivno, ne kontinuirano čitanje. On objašnjava da je to važno za razvoj mentalnih struktura gde se tekst odvaja od riječi i njenog ritma.

Kroz historijski razvoj kodeks dobija izgled savremene knjige. Počelo je korišćenje interpunkcijskih znakova, a to je doprinijelo da čitaoci lakše čitaju napisani tekst, posebno se u srednjem vijeku vodilo računa o interpunkciji. Samaran (1961:227) ističe se javlja razvoj malih i velikih slova, tačnije javlja se finije prisanje, sažetak, stav oznaka i naslovna stranica.

II.2. O kritičkim izdanjima

Bourgain, Viellard (2002:27-28) definišu tekst kao misao koja je zabilježena u jednom trenutku, a ostaje očuvan zahvaljujući rukopisima i kritici teksta:

Un texte est une pensée fixée un jour par l'écriture : un état d'une œuvre, fixé à un moment donné. Le texte n'est pas en lui-même un matériel ; ce qui est matériel, c'est l'écriture. [...] Un texte parvient par les témoins subsistants : 1. *les manuscrits*,

témoins du texte en des états différents, qui sont des copies parfois infidèles. Les manuscrits sont des états du texte particulièrement soumis et sensibles à toutes les imperfections humaines : fatigue, erreur, incompréhension. [...] 2. *les éditions* qui sont également des copies, mais dirigées, tendues par une volonté active d'agir sur le texte pour améliorer, en principe pour qu'il se rapproche de l'œuvre en soi, de sa forme originelle, mais aussi pour lui donner une forme jugée préférables.

Dakle, *kritička izdanja* jesu produkti *filološke kritike* ili *tekstologije*⁵ koji se bave pitanjem autentičnosti i originalnosti, autorstva i vremena kada je nastao rukopis određenog djela. Kritičko izdanje je zapravo uređena verzija originalnih književnih ili naučnih tekstova na osnovu prikupljenih dokaza. Šagi-Bunić (1976:21) ističe da je to mukotrpan i složen posao jer ce osnovni cilj kritike teksta utvrditi izvorni tekst spisa, kakav je bio kada ga je autor izdao. On dodaje da se to postiže uporednim proučavanjem svih rukopisa do kojih je autor došao. Specifičnost ovih tekstova dolazi od uslova za njihovo prenošenje iz generacije u generaciju. Oni ponekad dobijaju više verzija u tom procesu, te se dešava da se oni bitno izmijene od originalne verzije. Kod Šagi-Bunuć (1976:21) nailazimo da su pojedini kritičari teksta suočeni sa konjekturama⁶ koje je u obavezi da dobro obrazloži. On dodaje:

Ako raspoložemo s više rukopisa, nevaljana je metoda pouzdati se u statistiku i 'usvojiti varijantu (inačicu) koja nam je posvjedočena najvećim brojem rukopisa, jer se često dogodilo da je veliki broj rukopisa ovisan o jednom ili više lošijih predložaka (arhetipa), pa nije rijedak slučaj da jedan rukopis ovisan o starijem i boljem arhetipu (možda izgubljenom), više vrijedi od mnoštva drugih. Ta je rukopis ne mora po sebi biti stariji od ostalih — prema Mabillonovu pravilu „recentiores non détériorés“. Šagi-Bunuć (1976:21)

Da bi se došlo do kritičkog izdanja, autor koristi *kritički aparat*⁷, to su bilješke koje je dao autor određenog izdanja, kako bi napravio razliku verzija, uporedio ih da bi utvrdio tekst svog izdanja idr.

⁵ Filološka kritika ili tekstologija je nauka koja se bavi tekstem sa stanovišta njegove historije.

⁶ Sastavljanje izostavljenih dijelova

⁷ Kritički aparat dovršava sastavljeni tekst, iznoseći u toku teksta podatke na koje se urednik oslanjao prilikom utvrđivanja. Drugim riječima, kad god postoji sumnja u tradicionalni tekst ili element, izdavač koristi kritički pristup. (Bourgain, Viellard, 2002:73)

Homerovski tekstovi su dokaz da postojanje tekstova datira još prije nove ere. Prema Bourgain, Viellard (2002:10) u antičko doba dolazi do promjena u alfabetu, jer je do V vijeka prije nove ere postojalo samo 22 dva slova i lokalni alfabeti.

Bourgain, Viellard (2002:10) ističu da se prve edicije javljaju oko 400 godina prije nove ere, a oko VI vijeka počinje kritičko pristupanje homerovskim tekstovima u Aleksandriji iako je do tada bila samo usmena kritika, sada se javlja u pisanoj formi. Posebnu pažnju privlače radovi Zenodota koji je želio da napiše kritiku teksta na osnovu više različitih verzija teksta. Izostavljao je stihove koji su bili dubleti, a kada je sumnjao u autentičnost stiha vodio je o tome bilješku i obilježavao crticom (-).

Autori navode da je poznata Pergamska škola koja se u II vijeku seli u Rim i nastavlja da radi na kritičkim tekstovima koristeći grčku metodu u nacionalnoj književnosti. Svi tekstovi koji su pronađeni, notirani, revidirani su tekstovi na latinskom jeziku. Već u IV i V vijeku počinje era komentatora, dok do VII vijeka počinju da se javljaju korekcije tekstova. U periodu Karolinške dinastije javljaju se brojne greške u prepisivanju tekstova jer su prepisivači teško čitali tekstove i miješali su određena slova. Kasnije su humanisti radili na primjercima karolinških tekstova, tražeći originalne tekstove u prošlosti.

Metodologija kritičkih izdanja

Početak XIX vijeka filologija je još uvijek empirijska nauka. Filološka kritika, koju su razvili njemački i francuski filolozi imali su ambiciju da latinska djela rekonstruišu zahvaljujući rukopisima. Oni su imali ozbiljan zadatak da pronađu logičke principe validacije i restitucije. U tom periodu su izdavači željeli da kodifikuju svoju praksu, te su se zasnivali na naučnim objektivnim pravilima koje su primijenjivali. U Francuskoj se ističu dvije filološke metode u XIX vijeku: Lahmanova metoda koja je usvojena u Njemačkoj 1850. tih godina, i Bedijeova metoda koja je težila da ospori Lahmanovu metodu, a uspostavljena je 1930. u Francuskoj.

Sjetio se da je 1872. godine Gaston Paris dovršio svoje čuveno izdanje *Žitije svetog Aleksija* prema načelima njemačke škole gde je stekao sva znanja kod utemeljivača rimske filologije- Fridriha Dieza. Ovo izdanje je prvo romansko izdanje uređeno lahmanovom metodom gde su ponovo sastavljeni tekstovi pjesama koristeći rukopise koji su datirani još s kraja XI vijeka. Uređivač, Paris, je rezimirao rezultate svog kritičkog izdanja na geneološkom drvetu koji se zasniva na principu zajedničkih grešaka. U praksi se smatra da,

ako dva ili više rukopisa sadrže iste greške, imaju istog zajedničkog pretka. Kada se drvo ponovo izgradi, slaganje dve ili više tradicija ukazuje na orginalne lekcije koje se moraju smatrati tačnim na osnovu suprotnog zaključivanja. Budući da je nemoguće da dva rukopisa sadrže inovacije na jednom mjestu, smatra se da ukazuju na ispravnu lekciju. Na primjeru Žitija svetog Aleksija je objašnjena Lahmanova metoda o čemu ćemo govoriti u sljedećim redovima.

Karl Lahaman (1793-1851) je filolog čija je uža specijalnost bila latinska književnost i stari njemački dijalekti. Samtra se ocem kritičkog izdanja tekstova. Njegov rad ostavio je značajan trag jer je napravio metodu uređivanja klasičnih tekstova naučnom klasifikacijom dostupnih rukopisa. Bourgain, Viellard (2002:15-16) objašnjavaju da njegova metoda predlaže upoređivanje rukopisa kako bi se utvrdili roditeljski odnosi među njima. Ova metoda se zasniva na metodi uobičajenih grešaka jer porodica istih grešaka podrazumijeva porodicu zajedničkog porijekla. Kada rukopisi predstavljaju iste greške pri kopiranju, to ukazuje da imaju zajedničkog pretka. Oni navode da je moguće klasifikovati rukopise iz različitih porodica. Nakon upoređivanja rukopisa, Lachaman precizno razvija *stemmata codicum*- vrste porodičnih stabla rukopisa. Svaki rukopis stavlja u porodice prema utvrđenim greškama. *Le stema* je instrument koji koristi filolog za uređivanje svog teksta i on ispituje svaku varijantu i bira najautentičniju i najbližu originalu. Chauveau, Greub i dr. navode primer:

Pour donner un exemple, dans le cas d'une œuvre transmise par trois manuscrits, ou trois sous-archétypes, ABC, on peut considérer probablement comme correctes les leçons communes à A et B, ou à A et C, ou encore à B et C. Étant donné, en revanche, un arbre AB ; C, l'accord de A avec C ou de B avec C indique encore une fois la leçon correcte, tandis que dans le cas d'une opposition AB contre C, il n'existe aucun critère logique pour donner raison à l'un ou à l'autre. C'est un contre un. Chauveau, Greub etc. (2015:16)

Dakle, zaključujemo da je uređivačev zadatak da rekonstruiše original, tj. da utvrdi koji je nastrajni svjedok djela koje treba urediti. To govori da je pred njim veoma težak zadatak jer da bi uspio da učini ovo on mora da poznaje jezik kojim se govorilo u toj epohi, regionu idr.

Na Lahmanovu metodu se oslanja Jozef Bedijer (1864-1938). On je bio francuski romanopisac i filolog, ljubitelj srednjovjekovne književnosti. Njegov rad je bio usresređen na

porijeklo srednjovjekovnih rukopisa. On je osporavao Lachamanovu metodu jer je došao do zaključka da najstariji tekstovi imaju zajedničke elemente koji su raspoređeni tako da se vraćanjem natrag može vratiti na isto porijeklo. On je analizirao šest rukopisa i identifikovao je greške. Tokom pripreme teksta izvršio i lingističku analizu, gdje je zapazio da je tekst napisan dijalektom koji nije odgovarao piščevom jer je on koristio istočnjački dijalekat.

Tipovi kritičkih izdanja

U zavisnosti od vrste izvornog *dokumenta*-historijski ili *književni*, kao i metoda izdavača, kritička izdanja se razlikuju prema obliku i svrhama kojima služe.

Etape kritičkih izdanja

Iako je do danas otvoreno pitanje o specifičnostima kritičkih izdanja, istraživači su ustanovili jedan metod a to je filološki metod ili filološka kritika. Ono postavlja različita shvatanja o pojmu vjernosti, varijanti koja dovode do razvoja različitih teorija tekstualne kritike i raznovrsnot filoloških škola. Bez obzira na koje se teorijske osnove oslanjaju ili za koju se filološku školu vezuju, izdavači su u obavezi da poštuju klasične faze uspostavljanja teksta, i to: *resencio*, *examinatio*, *emendatio*. (Maas, 1957:20) Na kraju ovog procesa oni dolaze do finalnog proizvoda koji je u obliku teksta koji je čitaocu stavljen na raspolaganje, sa kritičkim aparatom na dnu stranica. Bourgain, Viellard (2002:67) da tekstu treba vratiti punoću njegovog značenja. Urednik upotpunjuje ovo djelo jezičkim, književnim ili historijski uređenim tekstom. Čitaoci prate te podatke uz pomoć alata, uključujući indekse.

Naučni pricipi koji su iznijeli filozofi XIX vijeka predstavljaju ključne metodološke korake u uspostavljanju teksta. Prije nego što se fokusiramo na kritičko uređivanje, važno je da se indentifikuju sve informacije koje djelo uključuje.

Etapa *Recensio*. Prema Bourgain, Viellard (2002:45) kada filolog radi na kritičkom izdanju teksta, on mora da navede sve rukopise. Potraga za rukopisima zahtijeva pažljivo razmatranje dosijea i baze podataka. Kada izdavač identifikuje rukopise na koje se može osloniti da bi izvršio kritičko izdanje, on ih mora analizirati. Stoga, stavlja ih u hijerarhijski spisak, tj. klasifikuje ih od najstarijih do najnovijih. Analiza uključuje proučavanje jezika koji podvlači specifičnost svakog pisca i ispitivanje varijanti koje omogućavaju lociranje. Da bi u tome uspjeli, urednik mora da pređe na transkripciju svakog rukopisa svjedoka. Šagi-Bunić (1976:22) dodaje da se rukopisi grupišu u *familije*, da bi se utvrdilo genealoško stablo svih rukopisa. Na taj način uređivač dolazi do eliminacije nekih rukopisa, što dodatno

olakšava posao jer se lakše utvrđuje koja familija donosi najbolju verziju teksta ili najbliže originalu. Potom, on dodaje da treba uzeti u obzir dvije metode:

Za provedbu klasifikacije rukopisa na temelju uspoređivanja samog teksta posebno su značajne dvije metode: jednu je preporučio K. Lachmann (g. 1842), a polazi od traženja tzv. »zajedničke pogreške« u kodeksima; po njoj j istoj familiji pripadaju kodeksi koji sadrže istu značajnu pogrešku. Drugu je metodu predložio Dom Quenttin (g. 1922): on ne polazi od traženja zajedničke pogreške, nego od slaganja u varijantama, ostavljajući ocjenu o pogrešnosti za konačnoui. Njegova je metoda brža, jer polazi od uspoređivanja po tri kodeksa da otkrije njihova posrednika, a onda se kombinacijom tih posrednika relativno brzo dolazi do genealoškog stabla (stemma). (Šagi-Bunić, 1976:22)

Etapa *Examinatio*. Bourgain, Viellard (2002:54) ističu kada urednik identifikuje vatijante teksta, mora ih pažljivo ispitati, kako bi se prvo razlikovale rukopisne varijante od varijante koje se odnose na značenje teksta. Kada prouči varijante koje se odnose na značenje, tada pristupa klasifikaciji rukopisa i grupisanju prema porodicama. Cilj njegovog istraživanja u ovoj etapi je da sazna šta u rukopisu najviše liči na izvorni tekst. Rukopisi se klasifikuju prema greškama koje sadrže: kada dva rukopisa dijele iste greške, to znači da su im veze bliske i da imaju zajedničkog pretka. Urednik određuje koja je originalna verzija na osnovu grešaka koje su pisari napravili tokom prenosa teksta. Smatra se da su to mjesta gdje pisar nije razumio tekst koji je prepisivao ili je uveo novi izraz u rečenicu, te ona više nema smisla. Klasifikacija rukopisa rezultira razvoje *steme*⁸. Stanovište koje navodi Šagi-Bunić (1976:22) se razlikuje od predhodnih autora jer on navodi da se u drugoj etapi posao svodi na odabiranje najispravnijih varijanti pišćevog jezika.

Tu je potrebno duboko poznavanje autorova jezika. ;Kod odabiranja ispravne varijante osobito je važno pravilo da treba dati prednost »težem čitanju« (lectio difficilior), budući da je prepisivač sklon pojednostavnjivanju. Ipak neobičan izraz mora imati ba r jednu paralelu, je r »jedanput je kao nijedanput, a dvaput vrijedi kao uvijek«; dakako, to pravilo vrijedi ako je riječ o izrazu koji je inače nepoznat i izgleda bez smisla. (Šagi, Bunić, 1976:22)

Etapa *emendatio*. Ovo je poslednja etapa kritičkog uređivanja i podrazumijeva rekonstruisanje originalnog teksta koji je praćen kritičkom scenografijom. Bourgain, Viellard

⁸ *Stemmas*- to je figurativna predstava, u obliku porodičnog stabla i srodstva različitih rukopisa.

(2002:60) ističu da uređivač sužava izbor za svaku riječ težeći ka konačnoj verziji. On koristi stemu koju je ustanovio u prethodnom koraku. Dakle, on može za svaku varijantu lokacije da ispita stemu i da odabere varijantu koja mu se čini najupečatljivijom ili da je poboljša po svom ukusu. Drugi način se sastoji u odabiru rukopisa, prema stemi, koja izgleda najbliže originalu i koji tada postaje osnovni rukopis kritičkog izdanja. Kada najzad utvrdi svoj tekst, on precizira pravila standardizacije pravopisa i skraćena koja su koristili pisari. Šagi-Bunić (1976:22) navodi da se tareća etapa svodi na uvođenje ispravne lekcije u tekst ili ispravljanje iskvarenog teksta.

Specifičnosti kritičkih izdanja

Uređivanje kritičkih tekstova podrazumijeva bogato znanje koje dolazi iz prakse srednjovjekovnih jezika. Vieillard, Guyotjeannin (2001) predlažu pravila koja se primjenjuju u kritičkim izdanjima na latinskom, starofrancuskom, oksitanskom jeziku.

Grafemi

- Latinski grafemi *ae, oe, e, e* zamjenjuju se grafemom *e* i ona preovladava.
- Kod latinskog *i* u francuskom tekstu, uređivač transkribuje grafem *i* grafemom *j* i ono ima vrijednost suglasnika bez obzira na pravopis, na primjer:

« Johannes » (ne Iohannes)

« jeu » (ieu)

Kod tekstova napisanih na oksitanskom jeziku, vrijednost grafeme *j* je promjenljiva jer može biti i vokal i konsonant, što se razlikuje od regiona do regiona i od datiranja teksta.

- Kod latinskog teksta grafem *y* može da se zamijeni sa *-ii* na kraju riječi:

« remedii » (ne remedy)

Kod francuskih tekstova, grafem *y* se do kraja srednjeg vijeka upotrebljavalo kao *i*

Kod tekstova na oksitanskom jeziku, upotrebljen grafem *y* ima vrijednost slova *i*

- U latinskom tekstu, transkribuje se grafem *v* grafemom *u* i ima vrijednost konsonanta koji je nezavistan.

« Evangelia » (ne Euangelia)

« parva » (ne parua),

U francuskom postoji mogućnost da se grafem *u* tumači i kao konsonant i kao vokal. Za glagolske forme na *-roie* koristi se grafem *v* na starofrancuskom, dok se grafem *u* koristi u srednje francuskom.

« Avra, savroit » u tekstu koji je napisan u XII vijeku

« Aura, sauroit » u tekstu koji je napisan u XV vijeku

Na oksitanskom grafemi *ur* prelaze u intervokalske grafeme *br*

« Beure » od bibere

« Escriture » od scribere

« Liurar » od liberare

U gaskonskim tekstovima se grafem *u* može zamijeniti grafemom *b*.

- U latinskim tekstovima grafem *uu* se transkribuje grafemom *w*, ako je upotrijebljen ispred vokala. U suprotnom on mora biti transkribovan kao u primjeru *vu*, *uv* ili *uu*.

« Wadium » (ne uuadium)

« Wido » (ne Uuido, niti Vuido)

Kod francuskih tekstova postoji isto ovo pravilo, koje ukazuje na germansko porijeklo: « warder, waitierm wagem Warin » idr.

Međutim, kod francuskih dijalekta transkribuju se grafeme *vu* kada *u* predstavlja vokal ili da bi označio diftong *ue* ili *ui*, na primjer:

« Vulgal, vult, vueil » (ne weil)

- Kada se grafem *m* na kraju latinske riječi transkribuje *m*, ne smije se miješati grafemom *sa* *z*, što označava specifičnost i označava se u uvodu.
- U određenim rukopisima grafem *x* ostaje kao kod « prex » i « preus », « merveillox » i « merveillous » i ima vrijednost grafema *us*, dok kod « preux », « merveilloux » grafem *x* ima vrijednost grafema *z*.

Brojevi

Vieillard, Guyotjeannin (2001:29) ističu da se osnovni i redni brojevi u procesu uređivanja srednjovjekovnih tekstova pišu na način kako su napisani, bilo da su u pitanju šifre ili brojevi napisani riječima.

- Izuzetak je samo redni broj I kod književnih tekstova na vulgarnom latinskom koji se transkribuje sa « un » ili « uns ». Rimski brojevi se moraju transkribovati velikim slovom. Na primjer:
«IIe» za broj «secundam»
- Autori predlažu takođe nekoliko primjera transkripcije brojeva. Kada je riječ o prostim rimskim brojevima koji nisu odvojeni prazninama ili uokvireni tačkama:
« Anno Domini MCLXXVII »
« XV chevaus »
« Cum C ett tribus militibus »
- U nekim slučajevima urednik, radi lakšeg čitanja i istraživanja, može napraviti pojednostavljivanja i tom prilikom koristiti arapske brojeve. Kod naučnih tekstova urednik može koristiti po svom nađenju u redne i osnovne brojeve, osim u slučajevima kada se jasno mora napraviti razlika između ove dve vrste brojeva.

Skraćenice

Vieillard, Guyotjeannin (2001:31) navode dva primjera u kojima se mora razriješiti pitanje skraćenica. Kada se uređuju tekstovi koji su posebno važni za historičara teksta, biće potrebno dati čitaocu dodatna objašnjenja o skraćenicama i posebno mu omogućiti uvid u ono što je izvorni tekst ponudio i ono što je urednik uradio. U tom slučaju su izmijenjena slova od strane uređivača i štampana su italikom. Drugi slučaj se odnosi na ostale tipove kritičkih izdanja, gde skraćenice nisu obilježene u tekstu.

Isti autori predlažu da se uređivači tekstova na latinskom pridržavaju ova dva pravila, dok kod tekstova na vulgarnom jeziku on treba da potraži tipične upotrebe regiona i vremena u kome je tekst nastao.

- Kod skraćivanja ličnih imenica dolazi do problema jer postoje više imena na koje skraćenica upućuje, na primjer:
« Guil. De Caste » može biti i « Guillelminus de Castello » isto kao i « Guillelmus de Castellare »

- Od XII vijeka se uzima u obzir i kontekst koji omogućuje uređivaču da sa preciznošću odredi na koga upućuje skraćenica.
« Rex Franc.» mora da bude « rex Francorum» ili « rex Francie »
- Problem se javlja kod junačkih pjesama i pojedinih romana gdje su najbitniji likovi obilježeni samo skraćenicom i to prvim početnim slovom njihovog imena. U tom slučaju se predlaže da uređivač teksta bude jako pažljiv pri transkripciji jer:
« K » može da bude «Karles/Karlon», čak i «Charles/-on »
- Kod latinskih tekstova, skraćenice za dane u sedmici se koriste onda kada su u ablativu i kada označavaju isti dan i onda kada se koriste za brojenje, u akuzativu. Mjeseci su uvijek izraženi u genitivu:
« Kalendis februarii » (1 er fevrier)
« Nonis februarii » (5 fevrier)

Razdvajanje riječi

- U srednjem vijeku se razvio veliki broj riječi, kao što su prijedlozi, veznici, prilozni, imenice, pridjevi, glagoli idr. Predlaže se da se prilikom uređivanja sve te riječi razdvajaju pod uslovom da se pronađe ekvivalent i da se ne promijeni semantički opis:
« Supradictus, jamdictus, subterfirmare, ali se mora razdvojiti infra memoratus, in futurum, in perpetuum»
- Ostavljaju se spojene riječi u izrazima koji su se odomaćili u klasičnom latinskom, jer ako bi se odvojili, izrazi bi dobili neko drugo značenje:
« Amodo, attamen, dummodo, etenim, etiamsi, hujusmodi = demonstratif indeclinable»
« Etsi » = bien que,
- Kod određenih izraza riječi u čiji sastav ulaze moraju se odvajati jer se mijenjanju zasebno:
«Campi patrus » ali «campipartus » = champart dans un acte notarié<
« Locu, tenes » ali «locumtenes » = lieutenant dans un mandement royal du XIVe siècle
- Kod određenih složenih naziva za mjesto, ako se jedan od elemenata mijenja, mora biti odvojen od drugog elementa:
« Clavus Mons ad Calvum Montem » = Chaumont
« Clara Vallis » = Clairvaux

« Grande Pratum »= Grandpré

- U vulgarnom latinskom, opšte je pravilo da se transkribuju samo riječi složenih izraza ili onih koji su prešli upotrebu u modernom jeziku. Dakle, transkribuje se madame, messire, monsieur. Transkribovana imena ne moraju se povezivati crticom :
« Damedieu, lieutenant, mainmorte, mainfemme, vichastelain, mossenhör, ali par devant, soubz viguier, garde seele »
- Kod naziva institucija insistira se na smislu riječi koje ulaze u sastav naziva za instituciju :
« Le formulaire d Odart Morchesne» 14227 (BNF fr. 5024, fol.185v et passim)
upućuje na «locatenentes, lieutenen » za označavanje kraljevstva
- Za arhivska dokumenta postoji pravilo da se složene riječi u čiji sastav ulazi reč *dit* spajaju u slučaju modernog francuskog :
«ledit», «ladite», «les dits»
«audit», «ausdits»
«esdits», «esdites»
- Isto pravilo se može primijeniti i kod izraza u čiji sastav ulazi reč *quel* :
« lequel», «lesquex»
« duquel», «desquelles»
- U srednjovjekovnim tekstovima, pisari su često udvostručavali početni suglasnik riječi, naročito ako se prethodna riječ završavala samoglasnikom. U ovom slučaju uređivač ih mora razdvojiti, osim ako je riječ o izrazima koji su se udomaćili u savremeni jezik :
« A sses parenz, per sa vöulunrar e ssa vida ni a ssa fi »

Elizija

Vieillard, Guyotjeannin (2001:43) navode da se ispred riječi koje počinju samoglasnikom ili kod određenih jednosložnih riječi koje se završavaju samoglasnikom, gube svoj samoglasnik. Urednik mora, prema savremenoj upotrebi, dodati apostrof (‘) na mjesto gde se izgubio samoglasnik:

- Kod određenih članova: *le* i *la*:
« l’argent», « l’erbe», « l’endemain »
- Kod prisvojnih determinanata: *ma*, *ta*, *sa*:

- « m'onor», « t'aime», «s'ante»
- Kod ličnih zamjenica: *je, me, te*:
« j'ai», « t'as trouvé»
 - Kod relativne zamjenice: *qui*:
« qu'en vaut il »
 - Kod neodređenih riječi: *quelque* i *quanque*:
« quamqu'il a »
 - Kod veznika *que*:
«qu'il le voie»
 - Kod veznika za koordinaciju *ne* i *negacije*:
« en chaster n'en vile», « il n'a»
 - Kod pokazne zamjenice *ce*:
« c'estoit»
 - Kod lične zamjenice trećeg lica jednine il može biri zamenjeno sa *i* i mora se transkribovati sa *qu'i*:
«Priant Dieu qu'i vous ait»
 - Kod tekstova napisanih na oksitanskom postoje dve vrste elizije, kada se apostrofom razdvaja elidovana riječ sljedećom riječju u nizu:
«L'ira»
«m'a»
«m'en »
«qu'es»
 - I kada u istom tekstu koji je napisan u stihu vokal *a* ili *e* nestaje u slučaju kada sljedeća riječ počinje vokalom:
« La bonna terr'Espanha »
« Car'amiga »
« Cortez'e chauzda»
 - U starofrancuskom nenaglašene lične zamjenice i članovi gube svoj vokal u jednosložnim riječima i oni se ne razdvajaju:
« Jel puis faire»= je le
«Gel porterai»= je le
« Al»= au
« El»=en le

Dijakritički znaci

- Tačka se koristi iznad grafema *i* i *j*.
- Sedilja (*ç*) se koristi u tekstovima napisanim na francuskom i oksitanskom kako bi se slovo *c* imalo fonetičku vrijednost *s*.
«deça»
«François»
«sçavoir»
- Akcenti se koriste kod književnih tekstova napisanim na latinskom jeziku, ako postoji naglasak na intenzitet i oni se moraju zadržati. U slučaju višestrukih kopija tekstova, upotreba akcenta se mora dobro razmotriti i moraju se uzeti u obzir moguće greške koje su činjene prilikom prepisivanja.
Kod tekstova koji su napisani na oksitanskom jeziku i gde postoji akcenatski sistem, oni se moraju transkribovati na isti način kao kod tekstova napisanih na latinskom jeziku.
Kod tekstova napisanim na francuskom jeziku, u kojima već postoji akcenatski sistem, on se mora obilježiti u uvodnom dijelu. Od XVI vijeka, u diplomatskim i književnim tekstovima koristi se konvencionalni dijakritički sistem koji zahtijeva upotrebu akcenata kod slova *e* i kod posljednjeg sloga.
«père»
«mère»
«fié»
«aimés»
«porté»
- Kod jednosložnih riječi koje se završavaju na *-es* uvek odgovaraju naglašenom *e* + *s*.
«Nes=ne+ les» ali «nés» od natos ili naves
- Kod nekih arhaičnih tekstova slovo *e* kod posljednjeg sloga *-ed*, *-et*, *-ez* može ponekad biti zvučno *i* bezvučno *e*. Zvučno *e* se obilježava akcentom, što se mora naznačiti u uvodu:
« Il amet» od « amat » ali «amét amatium»
- Kod riječi koje se završavaju na *-ee*, ili *-ees* mora se razlikovati da li je zvučno *e* na kraju ili nije. Kod riječi koje se završavaju na *-eee* ili *-ees* i označavaju particip prošli za ženski rod, kod kojih je zvučni vokal, akcentat je nepotreban.

- Trema se upotrebljavala u kritičkim izdanjima napisanim na starofrancuskom i starom oksitanskom jeziku. Postoje dva slučaja upotrebe:
 - Metrička upotreba: trema se upotrebljava u stihovima napisanim na francuskom jeziku kod riječi koje se završavaju na –e da e ne bi elidovano vokalom kojim počinje sledeća riječ:
 - « XX ans ensablë esté orient»
 - «Arse e destruitë e robee»
 - «Tant redoutons Guillermë au cort nés»
 - Fonetička upotreba: kod starooksitanskog jezika, trema se upotrebljava za označavanje dijareze (a+i, a+u, e+a+u, e+i, e+u)
- Najzad, fonetička trema se upotrebljava u proznim tekstovima da bi se označili homografi, kao na primjer:
 - « Païs»=pays
 - « Pais»=paix
 - «Veü»=vu
 - «Veu»=vœu
- Kao i da bi se označili hijatusi koji su posebno postojali u starofrancuskom jeziku, dok su ih srednjevekovni pisari markirali:
 - « Traison»=trahison ne traison
 - «Lëautez»= lealtez=loyauté ne lzautez
- Autori dodaju da se fonetička trema upotrebljava u stihovima:
 - « Grant force aveir e grant vertu/ E par maint regne iert ce seü »
 - « Mout par demenot grant pröce/E mout amot gloire e lagece »

Velika slova

Kod latinskog, kao i kod vulgarnih jezika, postoje dva principa za upotrebu velikih slova. Prvi princip se odnosi na upotrebu inicijala i velikih slova pomaže u sagledavanju stilskih napera pisaca, tako da se moraju proučiti zasebno. Zatim, drugi princip se odnosi na približavanje savremenoj upotrebi velikog slova.

Vieillard, Guyotjeannin (2001:55) navode de se veliko slovo upotrebljava u sljedećim slučajevima:

-na početku svakog paragrafa,

- poslije tačke na kraju rečenice,

- kod inicijala za označavanje ličnih imena ili mjesta

- kod inicijala zajedničkih imenica koje upućuju na jednu osobu:

« Apostolicus, l'Apostole= le pape »

Autori ističu da se velika slova nikada ne upotrebljavaju kod riječi koje označavaju dane u sedmici i mjesece u godini:

« januaris »

« die jovis »

« idibus maii »

-kod imena koja upućuju na svece:

« Deus »

« Dominus »

« Jesus Chrisutus »

-kod imena « Satan », « Lucifer », « Musae », « Nymphae »

-kod imenica koje označavaju praznike.

« Narivitas Domini »

« Pasques fleuries »

« Brandones »

-kod naziva eminentnih institucija.

« Eccelesia »

« Imperium »

« Regnum »

-kod imenica koje označavaju mjesto ali su sastavljene od dvije riječi:

« Calvus Mons»

« Grande Pratum»

« Majus Monasterium»

-kod ličnih imena ljudi:

« Jehan Boileve »

« Johannes Qui Bibit aquam»

-kod naziva za književna djela:

« In Psalmos»

« in libro De amicitia»

Interpunkcija

Interpunkcija se upotrebljavala u modernom smislu, s tim što nakon uređivanja srednjovjekovnog teksta, uređivač mora da sagleda interpunkcijske znake u cjelini kako bi se uskladila upotreba. Sistem koji je pisar koristio se proučava zasebno.

Vieillard, Guyotjeannin (2001:63) navode upotrebu tačke (.) na kraju rečenice, da bi se odvojile dvije zasebne cjeline:

« In nomine sancte et individue Trinitatis. Ego Mauricius, Dei gratia espisopus Parisiensis, in omnibus hec visuris salutem.»

Zatim, upotrebu uzvičnika (!) i upitnika (?) na kraju upitnih i uzvičnih rečenica:

« proh dolor ! »

« Dieux m'aïe ! »

« Vont il le pas ou il s'an fuient ? »

Zarez se koristi kako bi se odvojile dvije rečenice ili kada među njima nema veznika. Zarez se koristi kada se odvajaju kratke rečenice, da bi se odvojio blok pozdravljanja prilikom obraćanja, kod prostih riječi u apoziciji:

« Petrus, non meis exigentibus meritis sed sola Dei gratia episcopus Parisiensis, omnibus has litteras instpicturis vel audituris, salutem in Salutifero. »

Autori naglašavaju da se zarez ne upotrebljava kada je u pitanju relativna rečenica sa antedensom:

«donamus locum qui dicitur Mansus Vollardi cum omni justita »

« el mas et ela tenenza que om apela del Poz »

Crtica (-) i zagrade () se koriste za složene konstrukcije.

Tačka zarez (;) koristi se za da bi se odvojile duže rečenice, poslije kojih se koristi malo slovo:

« Testes sunt ex parte monachorum: Andreas pistor, Amolhbertus serviens, Richardus; ec parte comitis, Gaisbertus filius ejus, Nicolaus filius Bernardi et alii quamplures.“

Digitalno kritičko izdanje

Podsjetimo se da kritička izdanja imaju za cilj uspostavljanje teksta iz različitih rukopisa koji je praćen kritičkim bilješkama. Metode koje se primjenjuju u uređivačkoj praksi zavise od kulturnih tradicija ali se svakako mogu izdvojiti dvije, o kojima smo već govorili. Kako navode Bourgain, Vieillard (2002) jedna poziva urednika da interveniše u tekstu onoliko koliko je potrebno da se uklone greške načinjene tokom prepisivanja i prenošenja. Druga ohrabruje izdavača da ostane pri osnovnom rukopisu koji je odabrao za izradu svog izdanja. Ove dvije struje su se uspostavile oko Lahmana i Bedijea. U XX vijeku, uređivači tekstova traže posredni put između ove dvije tradicije.

Od druge polovine XX vijeka, pojam novih tehnologija donijela je duboke promjene u uređivačkoj praksi kritičkih izdanja. U početku računarske tehnologije, izdavači su težili da maksimalno iskoriste računarski potencijal kojim su omogućene uporedne analize varijacija, prebrojavanje uobičajenih grešaka i takva uspostava teksta. Uređivači digitalnih izdanja se danas više fokusiraju na razvoj platformi za konsultovanje njihovih izdanja, uključujući u njih dodatna dokumenta, što izdanje čini potpunijim. Ovaj oblik digitalnog izdanja se u potpunosti uklapa u područje digitalnih humanističkih nauka. On uključuje inovativne načine istraživanja, intredisciplinarnost, u kojima računarske tehnike imaju bitnu ulogu.

U vezi sa prethodnim, digitalni izdavači smatraju da štampa više nije glavni prenos znanja, već internet. On je glavno sredstvo informisanja i širenja znanja. Stoga uređivači digitalnih izdanja koriste prednosti tehnoloških alata u cilju produbljanja pristupa tekstu. Za razliku od tradicionalnih, papirnih izdanja, digitalna izdanja uveliko variraju u načinu predstavljanja teksta, kao i u alatima kritike i analize koje nude.

Posmatrajući digitalna kritička izdanja dostupna na Internetu, primijetili smo da ih urednici na nekoliko načina predstavljaju. Razlikujemo tri vrste procesa tj. onaj gdje izdavač može imati kritičko izdanje u digitalnom formatu koji već postoji u papirnom formatu, koji dizajnira elektronsko izdanje samostalno. U suštini, u pogledu izrade teksta digitalno izdavaštvo je pokorava onim tradicionalnim fazama sa aspekta filološke metode. Iako koristi tradicionalno utemeljena pravila, digitalno izdavaštvo dopušta proširavanje u vidu tehnologije, novih alata i novih mogućnosti eksperimentisanja i metode uređivanja, što posao uređivanja kritičkih izdanja u mnogome olakšava.

Zaključak

Na polju društveno-humanističkih nauka, bavili smo se aktivnim poljem – kritičkim izdanjima na srednjovjekovnim i savremenim (digitalnim) rukopisima. To polje je uspostavljeno još filološkom metodom, a različite struje su uticale da ono bude predmet mnogih naučnih studija.

Prvi dio ovog rada bio je posvećen evoluciji francuskog jezika, tj. pokušali smo da pokažemo njegov historijski razvoj, na koji je način nastao jezik, koji su faktori uticali na njegovu evoluciju, kao i koje su vidljive posljedice svakog faktora. S tim u vezi prikazali smo najvažnije morfosintaksičke promjene u jeziku i kroz primjere smo ukazali na velike promjene koje je jezik pretrpio. To će reći da uređivač koji se bavi kritičkim izdanjima mora da prepozna i razumije. Budući da je francuski kroz evolucijski kontakte sa drugim nacijama kako se širio i razvijao, taj uticaj je vidljiv i danas, o čemu svjedoče opstale riječi i izrazi. Ono što treba naglasiti je da smo kroz ovaj prikaz evolucije francuskog jezika imali namjeru da dođemo do toga da jezik prikažemo kao zajednički entitet sa razvojem knjige kroz historiju, kao i da se nadovežemo na kritička izdanja, to su ključne riječi i pojmovi oko kojih se koncentriše ovaj rad.

U širokom spektru kritičkih izdanja, činilo nam se zanimljivim predložiti metodologiju i klasifikaciju, kako bismo upotpunili sliku. Naime, govorili smo o Lahmanovom i Bedijeovoj metodi koje se primjenjuju za uređivanje kritičkih izdanja srednjovjekovnih rukopisa. Podsjetimo se da su se rukopisi prenosili prepisivanjem ranijih verzija u kojima se se dešavale greške i koje su otežavale prepoznavanje originala među brojnim primjerima. Upravo ovim Lahmanovom metodom otkrivaju se veze među postojećim primjerima i upućuju na njihovo zajedničko porijeklo. Budući da smo govorili i o Bedijeovom metodu, moramo zaključiti da je on poslije Lahmana iznio neka nova zapažanja i to da uređivač koji se vodi ovom metodom treba da izabere najbolji rukopis za koji sa sigurnošću može reći da je postojao i da je originalan, tek onda može pristupiti njegovom uređivanju.

Potom smo se bavili etapama kritičkog uređivanja i konkretnim primjerima koje uređivač mora da prepozna i naznači kada se bavi ovim radom. Prikazom morfosintaksičkih promjena, promjena u pogledu grafema, brojeva, skraćenica, interpunkcijskih i dijakritičkih znakova, malih i velikih slova, eliziju, apostrof željeli smo da prikažemo specifičnosti koje krasi uređivački posao i srednjovjekovni rukopis.

Svjedoci smo da su digitalna izdanja aktivan dio humanistika, o čemu svjedoče veliki projekti i njihovo diljeljenje enormnom brzinom na Internetu. S tim u vezi, naš drugi dio rada pruža širok spektar informacija u proučavanju digitalnih kritičkih izdanja. Sa jedne strane predstavili smo tradicionalni pristup kritičkih izdanja i sa druge strane digitalna izdanja koja ulaze u sastav društveno-humanističkih nauka. Takođe, naš rad zaključuje da je pozicioniranje digitalnih izdanja usko povezano sa tradicionalnim metodama. Dakle, digitalno izdavaštvo se oslanja na tradicionalno, s tim što proširuje svoje mogućnosti u pogledu tehnologije.

Opšti zaključak koji se može izvesti iz ovog rada je da se kritičkim izdanjima pristupa sa velikom pažnjom, bez obzira da li je riječ o tradicionalnom ili digitalnom izdanju. Uređivači kritičkih izdanja obavljaju značajan i težak posao, jer oni njeguju i praktikuju tradicionalne vrijedosti, uporedo prateći savremene tehnologije koje su u skladu tradicionalnim kritičkim izdanjima i filologijom.

Conclusion

Dans le domaine des sciences sociales et humaines, nous avons traité un domaine actif - les éditions critiques sur les manuscrits médiévaux et modernes (numériques). Ce domaine a été établi par la méthode philologique, et différents courants l'ont influencé pour faire l'objet de nombreuses études scientifiques.

La première partie de ce travail a été consacrée à l'évolution de la langue française, c'est-à-dire nous avons essayé de montrer son évolution historique, comment la langue est née, quels facteurs ont influencé son évolution et quelles sont les conséquences prévisibles de chaque facteur. À cet égard, nous avons présenté les changements morphosyntaxiques les plus importants de la langue et à travers des exemples, nous avons souligné les changements majeurs que la langue a subis, c'est-à-dire qu'un éditeur qui s'occupe d'éditions critiques doit reconnaître et comprendre. Depuis que les Français, à travers des contacts évolutifs avec d'autres nations, se sont propagés et développés, cette influence est encore visible aujourd'hui, comme en témoignent les mots et expressions qui ont survécu. Ce qu'il faut souligner, c'est qu'à travers cette revue de l'évolution de la langue française, nous avons entendu présenter la langue comme une entité commune avec l'évolution du livre à travers l'histoire, ainsi que de s'appuyer sur l'édition critique.

Dans un large éventail d'éditions critiques, il nous a semblé intéressant de proposer une méthodologie et une classification, afin de compléter le tableau. À savoir, nous avons parlé de la méthode de lachmannienne et de bédieriste qui sont appliquées pour éditer des éditions critiques de manuscrits médiévaux. Rappelons que les manuscrits ont été transférés par réécriture de versions antérieures dans lesquelles des erreurs se produisaient et qui rendaient difficile la reconnaissance de l'original parmi de nombreux exemples. C'est cette méthode lachmannienne qui révèle les liens entre les exemples existants et indique leur origine commune. Puisque nous avons également parlé de la méthode bédieriste, nous devons conclure qu'il a fait de nouvelles observations après Lachmann, et qu'un éditeur guidé par cette méthode devrait choisir le meilleur manuscrit dont il peut dire avec certitude qu'il a existé et qu'il est original, alors seulement peut aborder son édition.

Ensuite, nous avons abordé les étapes de l'édition critique et des exemples précis que l'éditeur doit reconnaître et indiquer lorsqu'il traite cet ouvrage. En présentant des changements morphosyntaxiques, des changements au niveau des graphèmes, des nombres, des abréviations, de la ponctuation et des signes diacritiques, des lettres minuscules et majuscules, de l'élision, de l'apostrophe, nous avons voulu montrer les spécificités qui ornent le travail éditorial et le manuscrit médiéval.

Nous constatons que les éditions numériques sont une partie active des sciences humaines, comme en témoignent les grands projets et leur partage à une vitesse énorme sur Internet. À cet égard, notre deuxième partie de l'article fournit un large éventail d'informations dans l'étude des éditions critiques numériques. D'une part, nous avons présenté l'approche traditionnelle des éditions critiques et d'autre part, les éditions numériques qui relèvent des sciences humaines et sociales. Aussi, notre article conclut que le positionnement des éditions numériques est étroitement lié aux méthodes traditionnelles. Ainsi, l'édition numérique s'appuie sur le traditionnel, élargissant ses capacités en termes de technologie.

La conclusion générale que l'on peut tirer de cet mémoire est que les éditions critiques sont abordées avec beaucoup de prudence, qu'il s'agisse d'une édition traditionnelle ou numérique. Les éditeurs critiques font un travail important et difficile, car ils nourrissent et mettent en pratique les valeurs traditionnelles, tout en suivant les technologies modernes qui sont conformes aux éditions critiques et à la philologie traditionnelles.

Literatura

Barić, D. (2008): *Kratka istorija knjige*. Beograd: Nolit.

Baez, F. (2013): *Los primeros libros de la humanidad : el mundo antes de la imprenta y el libro electrónico*. Madrid: Forcola.

Bourgain, P., Vieillard, F. (2002): *Conseils pour l'édition des textes médiévaux. III, Fascicule III: textes littéraires*. Paris: École des chartes.

Chauveau, E, Greuc, J.-P. (2015): „Actes du XXVIIe siecle Congres internationa de linguistiaue et de philologie romanes. In Buchi. Nancy.

Popović, M. (2014): *Istorija francuskog jezika*. Beograd: Jasen.

Samaran, Ch. (1961): *L'Histoire et ses méthodes*, Paris: Gallimard.

Siart, C. (1988): « Du rouleau au codex », u *Le Livre au Moyen Âge*, Paris: Brepols.

Stokić-Simnić, G. (2008): *Knjiga i biblioteke kod Srba u srednjem veku*. Pančevo: Gradska biblioteka.

Vandendorpe, Ch. (1999): *Du papyrus à l'hypertexte : Essai sur les mutations du texte et de la lecture*. Paris: La Découverte.

Vieillard, F., Guyotjeannin, O. (2001): *Conseils pour l'édition des textes médiévaux. I, Fascicule I: conseils généraux*. Paris: École des chartes.

Šagi-Bunić, T. (1976): *Povjest krišćanske literature*. Zagreb: Krišćanska sadašnjost.

Zali, A. (1999): *L'aventure des écritures : la page*. Paris, Bibliothèque nationale de France.

Sadržaj

SAŽETAK.....	3
ABSTRACT	4
Uvod.....	5
I. HISTORIJSKI OKVIR	7
I.1. Specifičnosti jezika u srednjem vijeku	7
I.1.2. Ortografija u srednjem vijeku	14
I.1.3. Akcenti	16
I.1.4. Ortografski znaci	18
I.1.5. Imenski sistem	18
I.1.6. Red riječi.....	19
I.1.7. Član	21
I.1.8. Promjene u glagolskom sistemu	21
II. KRITIČKA IZDANJA.....	24
II.1. Prije kritičkih izdanja: <i>svitak i kodeks</i>	24
II.2. O kritičkim izdanjima.....	26
Zaključak	44
Literatura	47